

Ali təhsilin dəyişən paradıqmaları**Sevinc Sərdar qızı Əliyeva***pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**Bakı Dövlət Universiteti***E-mail:** sevinc_aliyeva_27@bk.ru**Rəyçilər:** ped.ü.e.d., prof. L.N. Qasımova,
ped.ü.f.d., dos. N.X. Mirzə**Açar sözlər:** paradıqma, qloballaşma, inteqrasiya, strategiya, bacarıqlar, texnologiya**Ключевые слова:** парадигма, глобализация, интеграция, стратегия, умение, технология**Key words:** paradigm, globalization, integration, strategy, skills, technology

XXI əsrdə aktual təhsilin ən azı iki əsas istiqamətini göstərə bilərik. Təhsil təcrübəsinin hər bir şagirdin, yaxud tələbənin seçdiyi həyata uyğun olmasını və müasir həyatda tələb olunan bacarıqların aşılmasını təmin etmək üçün bu istiqamətlər bir-biri ilə sıx əlaqəli olmalıdır.

İlk növbədə o, tələbələrin insanpərvərliyini gücləndirməklə, onları öz həyatlarının sahibi, cəmiyyətin həm lokal, həm qlobal miqyasda üzvü, işçi qüvvəsinin səmərəli və dəyişən mühitin fəal iştirakçıları kimi şəriştələrini inkişaf etdirməklə həqiqətən də, yüksəlişə nail ola bilərlər. Əsas məqsəd müdrikliyi təqib etmək üçün onlara imkanlar yaratmaqdan ibarətdir.

İkincisi, ictimai və qlobal düşüncəsini yüksəltməklə, məsuliyyətli vətəndaşlığa imkan yaratmaqla tələbələr, həqiqətən, sosiallaşdırılmalıdır. Bu baxımdan onlar cəmiyyətin mahiyyətinin dərk edilməsini və onun inkişafa olan ehtiyacını dərinləşdirməklə sosial-tənqidi təfəkkürə yiyələnmişdirlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev öz çıxışlarında belə bir əsas ideyanı vurğulayır ki, respublikamızda təhsilin başlıca strateji məqsədləri *insan kapitalının* formalaşmasına xidmət edir. Buna örnək olaraq Azərbaycan dövlət və hökumət strukturlarının “Təhsil haqqında”, “Təhsilin Strateji İnkişafı” qanunlarını, həmçinin Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən qəbul edilmiş qanunlar, hüquqi-normativ baza sənədləri, təhsilin strategiyası və təhsil siyasəti sahəsində dövlət və hökumət səviyyəsində qəbul olunmuş fərmanlar, sərəncamlar, direktivlər və beynəlxalq konvensiyaları bura aid etmək olar. (1; 2; 3; 4)

Qloballaşma yeni təhsil sistemlərinə, pedaqoji paradıqmalara, öyrənmə bacarıqlarına təsir göstərməklə yeni təhsil modellərinin və tədris-təlim pedaqogikasının biliyə və xidmətə (servisə) əsaslanan post-sənaye cəmiyyətinin məqsədlərinə və prioritetlərinə üstünlük verir. Həqiqətən də, XXI əsrin əsas reallığı olan qloballaşma ali təhsilə artıq dərindən təsir göstərməkdədir.

Qloballaşmanı getdikcə inteqrasiya olunan dünya iqtisadiyyatı, sosial-mədəni kompleks şəraitində formalaşan reallıqlar dünyası, yeni məlumat və kommunikasiyalar texnologiyası (MKT), beynəlxalq bilik və servis şəbəkələr dəstinininin yaranması kimi qəbul edirik.

Beynəlmilləşmə regional və beynəlxalq səviyyədə çox mühüm olmuşdur. Avropada tətbiq edilən Bolonya prosesi və Lissabon strategiyası bu səviyyədə olan beynəlxalq iştirakın bariz nümunələridir. Bununla belə, 40-dan çox ölkədə tətbiq edilmiş Bolonya prosesi “Avropa Ali Təhsil Məkanı”nın yaradılmasında könüllü prosesə çevrilmişdir.

XXI əsrin interdisiplinar təhsil sistemində həyat və karyera bacarıqları xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Həyat və karyera bacarıqları ayrı-ayrı insanların müxtəlif komandalarda işləmək, müxtəlif ideya və dəyərlərə açıq olma, məqsədləri müəyyən etmə və onlara nail olma, layihələrin səmərəli idarə edilməsi, nəticələrə görə məsuliyyət, etik təcrübənin nümayişi və həm özünə, həm daha böyük qrup insanlara görə məsuliyyət daşıma bacarıqlarına əsaslanır. Bura

aşağıdakı həyat və karyera bacarıqları çərçivəsində alt-bacarıqlar daxildir: liderlik və məsuliyyət; məhsuldarlıq və hesabatlılıq; sosial və mədəniyyətlərarası bacarıqlar.

XXI əsrin məlumat, media və texnoloji bacarıqları olduqca əhəmiyyətlidir və özündə - media və informasiya savadlılığını ehtiva edir. Günümüzdə tələbələr təhsilə səmərəli cəlb etmək üçün onlarda təxəyyül və yaradıcılıq qığılcımını alovla çevirmək tələb olunur. Bütün biliklər humanist bilikləridir, biliklər insanın ümidlərinin, qorxularının və həvəslərinin məhsuludur. Tələbələrin fikrində bilikləri canlandırmaq üçün müəllim bilikləri tələbələrə məhz bu kontekstdə təqdim etməlidirlər. Bunu etməyin ən yaxşı yolu tələbələrdə yaradıcı təxəyyülü inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Tələbəyə bilik meneceri və bilik istehsalçısı kimi yanaşmaq lazımdır. Təhsil prosesində biliyin tələbə tərəfindən passiv qəbul edilməsi fikrindən “tələbə intellektinin işıqlandırılması” fikrinə doğru irəliləyişi artıq müşahidə edə bilirik. Bugünkü tələbə biliklərini yalnız tətbiq etməklə məhdudlaşmayıb, həmçinin, sabahın biliklərini istehsal və şərh edən məlumatlı şəxs olmalıdır. Pedaqoji vəzifə daha az faktik biliklərin ötürülməsinə, daha çox tələbələrin sadə və yeni mürəkkəb problemlərin həll edilməsi üçün əqli bacarıqlara və onların təcrübədə tətbiq edilməsinə yönəlməlidir.

Əsas təhsil bacarıqları paradigması da aktual məsələlərdən biridir. Oxu, yazı və riyaziyyat bacarıqları əvvəlki kimi ən mühüm bacarıqlar olaraq qalır. Lakin, əlavə olaraq, daha beş fundamental bacarıqların qeyd etdiyimiz üç bacarıqla müxtəlif kombinasiyalarını diqqət mərkəzində saxlamaq vacibdir. Təhsil prosesinin mühüm komponentlərini təşkil edəcək həmin bacarıqlar aşağıdakılardır – yaradıcılıq; konseptuallaşdırma (nəzəri təhlil); əməkdaşlıq; ünsiyyət və kompüterləşmə. Tənqidi və yaradıcı düşünməyi, məntiqi əsaslandırma aparmağı, nisbi qaydada şərh və bilik əldə etməyi, yaratmağı öyrənmək XXI əsrdə gündən-günə daha da çox üstünlük əldə edəcəkdir.

Ümumdünya “Təhsil Test Xidmətləri” (ETS) təşkilatı “Rəqəmsal Dəyişiklik” adlı nəşrində aşağıdakı bacarıqları qeyd etmişdi: “İKT Savadlılığı üçün konsepsiya” XXI əsrin öyrənmə bacarıqlarını: a) məlumatın toplanması və yaxud axtarışı; b) məlumatın təşkili və idarəedilməsi; c) məlumatın keyfiyyətinin, uyğunluğunun və faydasının dəyərləndirilməsi; d) mövcud resursların istifadəsi vasitəsilə düzgün məlumatın yaradılması qabiliyyəti kimi müəyyən edir (5).

“XXI əsr bacarıqları üçün əməkdaşlıq” təşkilatı XXI əsrin öyrənmə bacarıqlarının inkişafına dəstək üçün altı əsas elementi müəyyən edir:

- 1) əsas fənləri vurğulamaq; 2) öyrənmə bacarıqlarını vurğulamaq; 3) öyrənmə bacarıqlarının inkişaf etdirmək məqsədilə XXI əsrin innovativ texnoloji vasitələrindən istifadə etmək; 4) XXI əsrin kontekstində tədris etmək və öyrənmək; 5) XXI əsrin məzmununu tədris etmək və öyrənmək; 6) bacarıqlarının ölçülməsi məqsədilə XXI əsrin qiymətləndirmə meyarlarından istifadə etmək.

Biliyin yenidən inteqrasiyası məsələsi günümüzdə bizi düşündürən məsələlər sırasındadır. XVIII, XIX və XX əsrlərdə ölçülərdə dəqiqliyi və təcrübədə nəzarəti təqib etməklə “dekontekstualizasiya”ya üstünlük verilmişdir. Mürəkkəb (dinamik, çoxsəviyyəli) hadisələri öyrənmək üçün müxtəlif təhlillərə müraciət edilməsi zərurəti yaranıb. Keyfiyyət metodlarının XX əsrin sonlarında bu dərəcədə inkişafı və yayılmasının səbəbi, nəhayət ki, kontekstlər və çoxsaylı səbəb əlaqələrinin öhdəsindən yetərinə gələ bilməməyimizin nəticəsində baş vermişdir.

Təbii ki, təhsil sistemində subyektiv fikirlərin canlandırılması olduqca vacibdir. Qərribə olsa da, ənənəvi olaraq “obyektiv bilikləri” “subyektiv məlumatlardan” daha üstün tuturuq. Afektlərlə və sosial-psixoloji vəziyyətlə əlaqədar ziddiyyətlərə nəzarət etməyi və yaxud onun qabağını necə almağı indilərdə öyrənirik. Müasir sosial, psixoloji, beyin və bioloji elmlərin

insan fəaliyyətinin bu təsirli, emosional, situativ və sosial sferasına böyük əhəmiyyət verməsinə baxmayaraq, eynilə koqnitiv funksiyaları, yaxud sosial mövhumatı, insani hisslərdən, affektlərdən asılı olmadan nəzərdən keçirməyə daha çox meyilliyik. Təhsildə hərtərəfli və dürüst qiymətləndirmə gələcəkdə subyektiv hallara qarşı, yəni subyektiv təsirə, xarakteristikaya, ekzistensial hala, emosiyaya, oxşarlığa, situasiyaya və o cümlədən tələbələrin cəlb edildiyi tədris və təhsil əlaqələrinə qarşı daha həssas olmalıdır.

Təlimin son nəticəsi kimi, qiymətləndirmənin yenidən balanslaşdırılması məsələsi əhəmiyyətlidir. Hesabatlılıq (məsuliyyət) çərçivəsində öyrənmənin nəticələrinin qiymətləndirilməsi hələ bir müddət davam edəcək. Lakin gələcəkdə öyrənmənin və öyrənməyə kömək edən tədris proseslərinin təsiri və inkişaf etdirilməsi məqsədilə qiymətləndirilmə böyük ehtimalla narahatçılıq yaradacaq. Siyasi təzyiq və bəzi sadələşdirilmiş mülahizələr hesabatlılıq məqsədilə, hətta bu cür təcrübə empirik dəlillərlə təsdiq edilmədiyi, bir çox aparıcı psixometriklər tərəfindən dəstəklənmədiyi halda belə, təhsilin qiymətləndirilməsi üzrə verilən uyğunsuz məlumatların dəstəklənməsi işi davam etdirilir. Bəzi pedaqoqlar bu təcrübələrin təyin edilmiş məqsədlər üçün qeyri-məhsuldar olduğunu hesab edirlər Bizə yüz ildən çoxdur ki, təhsil sahəsində etdiklərimizin qeyri-müəyyən və qeyri-dəqiq olduğu məlumdur. Bu model, əlbəttə, hamısına uyğun deyil. Təhsilə müdaxiləmizin əksər hissəsi təhlil edilməmiş, yaxud az öyrənilmiş sınaq və səhvlərdən ibarətdir. Biz inanırıq ki, təhsildə qiymətləndirmə hesabatlılığın əhəmiyyətini nəzərə almaqla, tədrisə, öyrənmə proseslərinə və nəticələrə təsir göstərəcək, onları inkişaf etdirəcək. Bu iki məqsədin eyni vaxtda və eyni qiymətləndirmə alətləri və sistemləri vasitəsilə yerinə yetirilə bilib-bilməməsi müasir zamanın cavablandırılmalı olan ən mühüm məsələlərindən biridir.

Öyrənmənin sosial proses olmaqla yeni funksiyaları yeni təhsil kontekstində maraqlı hadisədir.

Bəzi müəlliflər və təşkilatlar (National Science Foundation, Educational Testing Services, NCREL, Metiri Group və s.) XXI əsrdə öyrənmə bacarıqlarının orta və ali təhsil sahələrində zəruri dəyişikliyin həyata keçirilməsi üçün vacib olduğunu iddia edirlər.

İnsan intellekti sosial fenomen olmaqla yanaşı, sosial qarşılıqlı əlaqə və konsensus kontekstində həm təcrübədən keçirilir, həm də həmin təcrübə ilə şərtləndiyi kimi, eynilə tədris və öyrənmə prosesi sosial fenomen kimi tanınmağa başlayır. Hətta "təklidə" baş verən öyrənmə prosesi belə ondan əvvəl gələn sosial fəaliyyətlərdən faydalanır. Elektron oyunlar, distant tədris və təhsil nisbətən sosial təcrid halında həyata keçirilir, lakin onlar digərlərin kollektiv şəklində fəaliyyətindən asılı olan tədris və təhsil nümunələridir. Gələcəyin pedaqogikası tədris və öyrənmənin fərdi-sosial paradoksunu və bu paradoksun qiymətləndirmə üçün olan nəticələrini uyğunlaşdırmalı olacaq.

Məqalənin aktuallığı. Məqalədə XXI əsrdə ali təhsilin qarşısında duran əsas istiqamətlərini perspektivlər aktual bir problem kimi təhlil edilir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə Azərbaycan pedaqoji və təhsil məkanında ali təhsil modeli kimi interdisiplinar pedaqoji paradigmanın mahiyyəti yeni elmi baxış bucağından dəyərləndirilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali məktəblərin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilirlər.

Ədəbiyyat

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 19 iyun 2009-cu ildə qəbul edilmişdir, № 833-IIIQ <http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/18/cf18343.htm>

2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. –Bakı, 24 oktyabr 2013-

cü il, № 13. <http://www.e-qanun.az/framework/27274>

3. «Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi 2020-2025». – Bakı: –2016, 52 s.

4. «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyası. – Bakı, 29 dekabr 2012-ci il. <http://www.agdam-ih.gov.az/page/40.html>.

5. Partnership for 21st Century Skills. –2009. –9 p. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED519462.pdf>.

C.C. Алиева

Меняющиеся парадигмы высшего образования

Резюме

В статье показаны основные направления актуального образования в XXI веке. Укрепляя гуманность студентов в первом направлении, они действительно могут добиться прогресса, развивая их как хозяев своей жизни, как членов общества как в локальном, так и в глобальном масштабе, как активных участников эффективной и меняющейся среды труда. Во-вторых, студенты должны быть по-настоящему социализированы, повышая их социальное и глобальное мышление и способствуя ответственной гражданской позиции. В связи с этим им следует овладеть социально-критическим мышлением путем углубления понимания сущности общества и его необходимости развития.

S. S. Aliyeva

Changing paradigms of higher education

Summary

The main directions of current education in the 21st century are shown in the article. In the first direction, students can truly thrive by strengthening their humanity, developing their competencies as owners of their own lives, as members of society both locally and globally, and as active participants in the workforce and a changing environment.

Secondly, students should be truly socialized by raising their social and global thinking and enabling responsible citizenship. In this regard, they should master social-critical thinking by deepening the understanding of the essence of society and its need for development.

Redaksiyaya daxil olub: 05.06.2023